

JURIDISKA FAKULTETEN
vid Lunds universitet

Oskar Larsson

Anonyma vittnen

En undersökning av rättssäkerhet, effektivitet och ett eventuellt införande av
anonyma vittnesmål i Sverige

LAGF03 Rättsvetenskaplig uppsats

Kandidatuppsats på juristprogrammet
15 högskolepoäng

Handledare: Sacharias Votinius

Termin: VT 2019

Innehåll

SUMMARY	1
SAMMANFATTNING	2
FÖRKORTNINGAR	3
1 INLEDNING	4
1.1 Bakgrund	4
1.2 Syfte	5
1.3 Frågeställningar	6
1.4 Forskningsläget	6
1.5 Avgränsning	6
1.6 Metod och material	7
1.7 Disposition	8
2 GÄLLANDE RÄTT	9
2.1 Om bevisning	9
2.1.1 Fri bevisföring	9
2.1.2 Fri bevisvärdering och bevisprövning	10
2.1.3 Principen om bevisomedelbarhet	10
2.1.4 Principen om bästa bevismaterial	11
2.1.5 Beviskraft i vittnesmål	11
2.2 Vittnen	12
2.2.1 Allmän vittnesplikt	12
2.2.2 Undantag från vittnesplikten	13
2.2.3 Giltiga skäl	14
2.2.4 Equality of arms	15
2.2.5 Kontradiktionsprincipen	15
3 BEHOV AV ANONYMITET?	17
3.1 Övergrepp i rättssak	17
3.2 Uppfattad och reell risk	18
4 RÄTTSSKYDD OCH RÄTTSSÄKERHET	20

5	PRAXIS FRÅN EUROPADOMSTOLEN	21
5.1	Kostovski v. The Netherlands (1989)	21
5.2	Doorson v. The Netherlands (1996)	22
5.3	Efterföljande praxis	23
5.4	Europarådets rekommendation	23
6	NORGE	24
6.1	Utredning	24
6.2	Reglering	25
6.3	Resultat	27
7	DEBATTEN I SVERIGE	28
8	ANALYS	31
	KÄLL- OCH LITTERATURFÖRTECKNING	35
	RÄTTSFALLSFÖRTECKNING	41

Summary

The use of anonymous witnesses is today prohibited in Sweden but the subject has been fiercely debated since 1990. In the past recent years organized crime has increased which has reignited the debate once again. By passing a law that allows for anonymous witnesses, politicians believe more people will be willing to testify in criminal cases featuring organized crime. The Swedish parliament decided on the third of April 2019 to appoint an investigation to examine the possibility to use anonymous witnesses in the criminal trial procedure.

The purpose of this essay is to investigate whether it is possible to set up a system with anonymous witnesses in compliance with the rule of law. This essay will also examine if such a system results in more convictions in cases of organized crime. The legal basis is the defendant's right to cross-examine witnesses and the right to a fair trial, art. 6 ECHR. The European Court of Justice does not prohibit the use of anonymous witnesses in criminal trial procedure but court practice sets requirements on how to use such a system. The implementation of a system that allows for anonymous witnesses will however circumscribe the procedural guarantees of the defendant.

The Swedish legal system is similar to the one in Norway. Norway's regulation concerning anonymous witnesses can therefore be used as an example of how an *acquis* can be designed. Norwegian regulations require witnesses to fulfil certain strict requirements before they are given anonymity. However, the *acquis* has rarely been applied and, in my opinion, does not constitute a strong argument for allowing anonymous witnesses in Sweden. I think the defendant right to cross-examine witnesses have been unsatisfactory limited in Norway and I don't believe a system with anonymous witnesses is the right way to reduce organized crime. Therefore, I believe that the defendant should, as today, continue to know the identity of the person accusing him or her.

Sammanfattning

I Sverige råder idag förbud mot anonyma vittnen men ämnet har diskuterats i omgångar sedan år 1990 i Sverige. De senaste åren har gängkriminaliteten ökat vilket har blåst liv i debatten igen. Politiker anser att ett införande av anonyma vittnen kan få fler personer att vittna i rättegångar rörande organiserad brottslighet. Så sent som den tredje april år 2019 beslutade riksdagen att tillsätta en utredning med syfte att utreda möjligheterna att införa anonyma vittnen.

Syftet med uppsatsen är att utreda om det går att införa och utforma ett rättssäkert system med anonyma vittnen som leder till fler fällande domar i fall rörande organiserad brottslighet. Över hela uppsatsen vilar ett rättssäkerhetsperspektiv och utgångspunkten blir den tilltalades rätt till kontradiktion och rätten till en rättvis rättegång, art. 6 EKMR.

Europadomstolen förbjuder inte system med anonyma vittnen men praxis ställer upp krav på hur dessa system får användas. Rättssäkerheten för den tilltalade blir däremot inskränkt vid ett införande av anonyma vittnen.

Sverige har stor rättslikhet med Norges, därför har deras system med anonyma vittnen studerats för förståelse om hur ett system kan utformas. Regelverket är både kreativt utformat och ställer stränga krav för att vittnen ska ges anonymitet. Systemet har dock sällan tillämpats och ger enligt mig inte något starkt stöd för att tillåta anonyma vittnen i Sverige. Den tilltalades rätt till kontradiktion, anser jag, begränsas i Norge på ett otillfredsställande sätt. Jag menar att anonyma vittnen inte är lösningen på problemet med organiserad brottslighet. Den tilltalade bör därför även fortsättningsvis få veta vem som riktar anklagelser mot denne.

Förkortningar

BrB	Brottsbalken
Brå	Brottsförebyggande rådet
EKMR	Europeiska konventionen om skydd för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna
HD	Högsta domstolen
JT	Juridisk tidskrift
KROM	Norsk forening för kriminalreform
NJA	Nytt juridiskt arkiv
NOU	Norges offentlige utredninger
Nuc	Nationella underrättelsecentret
RB	Rättegångsbalken
RH	Rättsfall från hovrätterna
Strpl	lov om rettergangsmåten i straffesaker av 22. Mai 1981 nr. 25
SOU	Statens offentliga utredningar
SvD	Svenska Dagbladet
SvJT	Svensk juristtidning
SVT	Sveriges Television

1 Inledning

- Jaså, sade K. och nickade, böckerna är väl lagböcker, och det hör väl till detta rättsväsens natur att man ska dömas inte bara oskyldig utan också ovetande.

Franz Kafka: Processen.

1.1 Bakgrund

Anonyma vittnen är idag inte tillåtet i svensk rätt med undantag från polisvittnen i vissa särskilda fall.¹ Frågan om anonyma vittnesmål har berörts i flera utredningar sedan den första presenterades 1990.² Risken för att rättssäkerheten offras är det argument som oftast återkommer i utredningar och samhällsdebatten mot att införa anonyma vittnen. Detta har vägts mot den betungande uppgiften att tvingas vittna när det föreligger ett allvarligt hot mot vittnet.³ Tidigare utredningar har konstaterat att ett system med anonyma vittnen har begränsad effekt och att tillfällighetsvittnen främst kan nyttja ett sådant system. Ett tillfällighetsvittne är ett vittne utan kopplingar till den tilltalade och som av en tillfällighet har observerat ett brott.⁴

¹ Ekelöf (2009) s. 220.

² SOU 1990:92.

³ SOU 1998:40 s. 309–311, 318–320; SOU 2004:1 s. 209 f.

⁴ SOU 1998:40 s. 318–320; SOU 2004:1 s. 209 f.

Utredningarna har landat i att behovet av anonyma vittnen ej funnits vid tillfället, att inskränkningen i processrättsliga principerna varit för långtgående och att andra åtgärder bör vidtas innan anonyma vittnen införs. Utredningarna har dock lämnat öppet för nya ställningstaganden i framtiden.⁵ I utredning från 2004 lyftes rikspolisens yttrande om att utveckling av organiserad brottslighet tillsammans med det internationella samarbetet mot densamma kan komma att kräva nya övervägande om anonymitetsskydd i framtiden.⁶

Diskussionen är intensiv och förslag kommer från politiskt håll för att tillåta anonyma vittnen i Sverige. Detta för att motverka och bekämpa den ökade gängkriminaliteten. Motioner har inspirerats av våra nordiska grannländer Norge och Danmark som båda tillåter anonyma vittnen i speciella fall.⁷ Frågan är var Sverige står idag? Vilka åtgärder är vi villiga att ta för fler fällande domar och mindre gängkriminalitet? Blir rättssäkerheten lidande? Frågorna gjorde mig konfunderad, att göra avkall på rättssäkerhet är något som lockar lika lite som att bli utsatt för hot för att inte vittna. Det fick mig att vilja utreda om ett system med anonyma vittnen är aktuellt för Sverige.

1.2 Syfte

Syftet med denna uppsatsen är att undersöka vilka möjligheter som existerar för att införa ett system med anonyma vittnen i Sverige. Uppsatsen ämnar utreda om det går att utforma ett system med anonyma vittnen som bibehåller dagens rättssäkerhet och samtidigt höjer uppklärningsprocenten i mål rörande organiserad brottslighet. Uppsatsen ska även undersöka behovet av anonymitet för tillfällighetsvittnen.

⁵ SOU 1998:40 s. 309–311, 318–320; SOU 2004:1 s. 210.

⁶ SOU 2004:1 s. 207–209.

⁷ Mot. 2008/09:Ju363; Mot. 2018/19:2642; Mot. 2015/16:2251.

1.3 Frågeställningar

Följande frågeställningar kommer att besvaras för att uppnå syftet med uppsatsen.

- Hur ser Sveriges vittnessystem ut idag?
- Har behovet av anonyma vittnen ökat?
- Går det att utforma ett rättssäkert system i enlighet med EKMR som tillåter anonyma vittnen?
- Går det att se korrelation mellan anonyma vittnesmål för tillfällighetsvittnen och högre upplärningsprocent i fall rörande organiserad brottslighet?

1.4 Forskningsläget

Det finns äldre statliga utredningar som berör ämnet men forskning på området är väldigt liten i Sverige. Några studier som genomför komparation mellan Norge och Sverige har inte påträffats. I samhällsdebatten efterfrågas och diskuteras anonyma vittnen allt oftare. Matningsdal, domare i Høyesteretten i Norge, diskuterar i sin bok (2007) den tilltalades rätt till att korsförhöra vittnen och systemet med anonyma vittnen i Norge. Boken har varit vägledande även om den är några år gammal.

1.5 Avgränsning

Uppsatsen berör vittnesmål i brottmålsprocessen och inte i tvistemål. Anonymitet för poliser och andra inom polisens spaningsverksamhet kommer inte att behandlas i uppsatsen. Arbetet kommer att undersöka användande av anonyma vittnesmål för tillfällighetsvittnen som bekämpningsmedel mot organiserad verksamhet. Av utrymmesskäl kommer komparation endast göras med norsk rätt.

1.6 Metod och material

Den rättsdogmatiska metoden har använts för att klargöra vad som är gällande rätt och tydliggöra vilka delar som påverkas i frågan om anonyma vittnen. Jag har använt allmänt accepterade rättskällor såsom lagtext, förarbeten, praxis och doktrin för att utreda gällande rätt.⁸ För att utreda vilket behov som finns av anonyma vittnen har jag främst använt statistik och rapporter från Brottsförebyggande rådet (Brå). En rapport är över 10 år gammal men i avsaknad av nyare material används rapporten för att komplettera bilden av hur hot mot vittnen förekommer och upplevs. Doktrin och praxis redogör Europadomstolens ställning beträffande anonyma vittnen. En komparativ metod har därefter använts för att undersöka Norges system med anonyma vittnen. I kapitlet har lag och förarbeten varit främsta källor för presentationen, doktrin har använts för framförande av viss kritik och djupare förståelse. Jag valde Norge då de nordiska länderna har stor rättslikhet sinsemellan,⁹ brottmålsprocessen inkluderad.¹⁰ Övergripande används en rättsanalytisk metod som inkluderar ett rättssäkerhetsperspektiv i uppsatsen. Jag presenterar och analyserar åsikter och argument för och emot hur rätten, de lege ferende, borde vara.¹¹ Här har artiklar, riksdagsbeslut och röster inom rättsväsendet lyfts fram för att belysa diskussionen.

⁸ Kleineman (2018) s. 21; Sandgren (2018) s. 48–50.

⁹ Sandgren (2018) s. 59 f.

¹⁰ SOU 2013:17, bilaga 4, s. 1017, 1037, 1038, 1042.

¹¹ Sandgren (2018) s. 50–52.

1.7 Disposition

Uppsatsen består av åtta kapitel. I kapitel två presenteras gällande rätt rörande vittnesskyldighet men också reglering beträffande bevisning i brottmål i Sverige. Därefter utreds behovet av anonyma vittnen i kapitel tre för att efterföljas av en kort redogörelse av begreppet rättssäkerhet i kapitel fyra. Utvalda rättsfall och en sammanfattning av Europadomstolens praxis rörande anonyma vittnesmål presenteras i kapitel fem. I kapitel sex ges en inblick i både överväganden innan införandet, utformningen och tillämpningen av Norges system beträffande anonyma vittnen. Sedan återgår uppsatsen till Sverige och debatten som förs idag, kapitel sju. Slutligen finner man i kapitel åtta analysen som utvärderar och drar slutsatser utifrån innehållet i uppsatsen.

2 Gällande rätt

2.1 Om bevisning

Centralt för bevisning i svensk brottmålsprocess är principerna om fri bevisföring och fri bevisvärdering.¹² Domstolens fria bevisvärdering kan ses som en rättssäkerhetsgaranti, att domstolen underkänner bevisning som insamlats på rättsosäkra sätt.¹³ Den fria bevisvärderingen tillsammans med parternas stora frihet att lägga fram bevis har ansetts gynna både rättssäkerheten och effektiviteten.¹⁴ Båda principerna kommer till uttryck i 35 kap. 1 § rättegångsbalken (RB).¹⁵

2.1.1 Fri bevisföring

Rätten åläggs en obligatorisk skyldighet att samvetsgrant pröva allt som förekommit under huvudförhandlingen enligt 35 kap. 1 § RB. Principen om fri bevisföring innebär att allt som parterna anser kunna utgöra bevisning får presenteras inför domstol.¹⁶ Domstolen ges dock bl.a. en rätt att avvisa bevisning som uppenbart skulle bli utan verkan eller bevisar en omständighet som är utan betydelse för målet, 35 kap. 7 § RB. Kravet att beviset ska vara uppenbart utan verkan eller inte behövas innebär att beviset måste vara helt utan värde. Det är svårt för domstolen att ta ställning till om beviset är helt utan värde innan de tagit del av beviset vilket gör att reglerna tillämpas mer och mer sällan.¹⁷ Ovissheten angående bevisvärde gäller speciellt vittnen och deras vittnesutsagor.¹⁸

¹² Ekelöf (2009) s. 34; Diesen (2015) s. 119 f.

¹³ SOU 2017:98 s. 228; Se avsnitt 2.2.5.

¹⁴ Nordh (2019) s. 28.

¹⁵ Ekelöf (2009) s. 34, 37, 160; SOU 1938:44 s. 377 f.

¹⁶ Ekelöf (2009) s. 35–37; Diesen (2015) s. 119 f.

¹⁷ Diesen (2015) s. 122.

¹⁸ Ekelöf (2009) s. 38. Se även avsnitt 2.1.4.

2.1.2 Fri bevisvärdering och bevisprövning

Som ovan nämnts, avsnitt 2.1, ger 35 kap. 1 § RB uttryck för principen om fri bevisprövning. Principen innebär att domaren är fri att pröva bevisningen men att bedömningen ska ske på objektiva grunder. Dessutom ska bevisprövning göras av varje enskilt bevis som förekommit under rättegången och inte genom en totalbevisprövning. Domaren är inte bunden av legala regler vid värderingen av bevisen.¹⁹

2.1.3 Principen om bevisomedelbarhet

Principen om bevisomedelbarhet²⁰ reglerar på vilket sätt domstolen ska ta del av bevisning. Principen kommer till uttryck i 35 kap. 8 § RB där ordet ”upptagas” i lagrummet har kortare räckvidd än ”lägga fram bevisning”. Vittnesmål kan ”läggas fram” i domstolen genom förhör, uppläsning eller i skriftlig form av tidigare förhör. Vittnesmålet ”upptages” endast genom förhör med vittnet i domstolen under huvudförhandlingen.²¹ Huvudregeln är därför att det råder förbud mot vittnesattester, d.v.s vittnesmål som avges skriftligen, via ljud eller via ljud- och bildupptagning. I vissa undantagsfall tillåts vittnesattester som lämnats i anledning av förestående eller redan inledd rättegång som bevisning, 35 kap. 14 § RB, vilket innebär ett avsteg från bevisomedelbarhetsprincipen.²² Bevisvärdet av vittnesattester kan komma att påverkas av den tilltalades möjligheter till kontradiktion.²³

¹⁹ SOU 1938:44 s. 377 f.; Diesen (2015) s. 52–56.

²⁰ Se Ekelöf (2009) s. 44. Angående skillnad mellan omedelbarhetsprincipen och bevisomedelbarhetsprincipen.

²¹ Ekelöf (2009) s. 43 f.

²² Ekelöf (2009) s. 48–50.

²³ Ekelöf (2009) s. 51 f. Se avsnitt 2.2.4.

2.1.4 Principen om bästa bevismaterial

Principen härrör också från 35 kap. 8 § RB och innebär att beviskedjan fram till domstolen ska vara kortast möjliga.²⁴ Att ett originaldokument är bättre än en avskrift. I detta avsnitt kan RH 2001:71 omnämnas där frågan var om ett utskrivet anonymt vittnesförhör kunde tillåtas som bevis. B.J. hade lämnat ett anonymt vittnesmål när han satt på Tidaholmsanstalten, tre dagar senare utvisades B.J. till Kenya med förbud att återvända till Sverige. Domstolen ansåg att det inte fanns anledning att efterforska möjligheter för att B.J. skulle avlägga nytt vittnesmål och godkände utskriften som bästa bevismedel. Domstolen konstaterade att utskriften i sig inte var utan, men av mycket litet bevisvärde.

2.1.5 Beviskraft i vittnesmål

Christian Dahlman, professor vid juridiska institutionen Lund, menar att det generellt är svårt att bevisvärdera ett vittnesmål. Det finns inte någon självklar metod att använda för att avgöra vilka vittnesmål som är trovärdiga eller inte.²⁵ Sannolikheten för felaktigt utpekande är enligt forskning beaktansvärd och beviskraften i ett utpekande av en misstänkt person bör därför vara relativt liten. Enkelkonfrontationer, där vittnet bekräftar att personen framför sig är gärningspersonen, har lägre beviskraft än när vittnet får välja ut en av flera personer som gärningsperson.²⁶ Det går också att ifrågasätta vilket bevisvärde som kan tilldelas vittnets konfidens, alltså vittnets egna upplevda säkerhet i utpekandet, eftersom korrelationen mellan vittnets konfidens och riktighet är svag.²⁷

²⁴ Ekelöf (2009) s. 43.

²⁵ Dahlman (2018) s. 240.

²⁶ Dahlman (2018) s. 248–252.

²⁷ Dahlman (2018) s. 253 f.

Det finns vissa indikationer som kan vara till hjälp för att avgöra om ett vittnesmål är sant eller om vittnet ljuger. Dessa har dock svag beviskraft och beviskraften i utsagor från uppgiftslämnare blir därmed också liten. Det finns ingen metod som med säkerhet kan särskilja en sanning från en osanning.²⁸

I B 9552–15 från Svea hovrätt gav målsägande ett signalement på en gärningsperson som blottat sig inför målsägande. Polisen grep en person som stämde in på signalementet och målsägande bekräftade att det var gärningspersonen. Tingsrätten fällde men i hovrätten friades den utpekade då utpekandet hade för låg beviskraft och övrigt stöd i utredningen inte fanns. Det ska noteras att målsägande inte hade någon relation till eller på annat sätt kände till den utpekade.

2.2 Vittnen

2.2.1 Allmän vittnesplikt

I Sverige gäller en allmän vittnesplikt, 36 kap. 1 § RB, vilken innebär att personer inom Sverige har en skyldighet att vittna i rättegång. Skyldigheten att vittna överspelar vittnets egna intressen av att delta i processen. Vittnets ovilja eller olust inför att svara på vissa frågor är irrelevanta i förhållande till vittnesplikten.²⁹ Innan vittnet ger sitt vittnesmål ska vittnet avlägga vittneseden, 36 kap. 11 § RB. Om vittnet ljuger eller på annat sätt bryter mot eden begår personen mened vilket är straffbart enligt 15 kap. 1 § Brottsbalken (BrB). Om vittnet vägrar att avlägga vittnesmål eller ed utan giltig förklaring kan domstolen belägga vittnet med vite. Därefter kan häktning tillämpas om vittnet fortfarande inte fullgör sina förpliktelser.³⁰ Vilka giltiga skäl som finns för att inte avge vittnesmål återkommer jag till under avsnittet 2.2.3.

²⁸ Dahlman (2018) s. 253–258.

²⁹ Ekelöf (2009) s.219.

³⁰ 36 kap. 21 § RB; Wennergren, SvJT 1998 s. 40; Ekelöf (2009) s. 241.

Rätten ska enligt 36 kap. 10 § RB, höra vittnet om dennes fullständiga namn och vid behov dennes ålder, hemvist och yrke. Lagregleringen omöjliggör anonyma vittnesmål idag. Identitetskontrollen genomförs för att domstolen ska utreda om personen som vittnar har eget intresse eller står i släktskap med någon part i målet. Principen om fri bevisföring gäller fullt ut men domstolen kan behöva och bör beakta sådana omständigheter vid den fria bevisvärderingen av vittnesutsagan.³¹ Fallet RH 2007:24 visar på betydelsen av lagregeln. I fallet hade vittnen avgett vittnesutsagor som haft betydelse för bedömningen och utgången av målet utan att uppge sina namn. Hovrätten konstaterade att grovt rättegångsfel hade förekommit och undanröjde underinstansens dom och återförvisade målet till tingsrätten.

2.2.2 Undantag från vittnesplikten

I rättegångsbalken finns några undantag från den allmänna vittnesplikten. Parter i målet och personer som åtalats för medverkande till samma gärning som tilltalad får inte vittna. Dessa personer har ofta intresse av utgången i målet och är därför undantagna för att inte få otillbörlig fördel av, under ed, sanningsenliga vittnesmål och för att undvika risken att de begår mened. Även familjemedlemmar och sambor har oftast intresse i målet och är därför inte skyldiga att avlägga vittnesmål. Familjemedlemmar kan samtycka till att vittna men avlägger då ingen ed.³²

I 36 kap. 5a § RB stadgas att vissa personer med tystnadsplikt inte får kallas som vittnen för att utfrågas om uppgiftslämnarens identitetsuppgifter. Uppgiftslämnarens uppgifter får dock inte åberopas till stöd för allmänt åtal och i propositionen anges att frågeförbudet inte kan användas för att ”kringgå förbudet med anonyma vittnen”.³³

³¹ Ekelöf (2009) s. 220 f.

³² Ekelöf (2009) s. 222–226, 230 f.; 36 kap. 1, 3, 13 §§ RB.

³³ Prop. 2016/17:68 s. 77–79, 115.

2.2.3 Giltiga skäl

Vittnespliktens absoluta eller fakultativa karaktär har diskuterats av bl.a. Lars Heuman, professor i processrätt, Peter Fitger, hedersdoktor vid Uppsala universitet, och Per Olof Ekelöf, professor i processrätt. Utgångspunkten har varit tolkningen av ”utan giltiga skäl” och ”förelägge” i 36 kap. 21 § RB. Heuman menar att ett giltigt skäl, förutom de skäl som anges i 36 kap. 1–6 §§ RB, kan vara att vittnet utsätts för allvarliga repressalier om denne lämnar sin vittnesutsaga.³⁴ Fitger menar istället att regeln är fakultativ och att proportionalitets-principen kan tillämpas.³⁵ Ekelöf instämmer med Fitger och menar att vittnesmålets betydelse i målet ska beaktas och inte bara hotbilden mot vittnet vid en proportionalitetsbedömning.³⁶ I RH 1987:33 utdömde hovrätten, dock med två skiljaktiga, vite mot en polisman eftersom denne inte uppgivit sin position för de observationer som legat till grund för vittnesmålet. Hovrätten ansåg att polisen inte haft giltiga skäl att utelämna uppgifterna om sin position och att dessa var av betydelse i målet.

³⁴ Heuman, JT 1994/95 s. 153–155.

³⁵ Fitger m.fl. Rättegångsbalken m.m. tredje avdelningen (18 december 2018, Zeteo), kommentar till 36 kap. 21 §.

³⁶ Ekelöf (2009) s. 219 f.; Fitger m.fl. Rättegångsbalken m.m. tredje avdelningen (18 december 2018, Zeteo), kommentar till 36 kap. 21 §.

2.2.4 Equality of arms

Med equality of arms menas generellt att parterna i rättegången ska vara likställda. I brottmål innebär principen att den tilltalade inte ska ha sämre möjlighet att utforma sin talan inför domstolen än åklagaren. Principen är närliggande med kontradiktionsprincipen och båda principerna går att utläsa från art. 6 om rätten till en rättvis rättegång, Europeiska konventionen om skydd för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna (EKMR). Enligt art. 6.3 d) EKMR ska den tilltalade ges lika möjligheter som åklagaren att kalla vittne till rättegången och utföra förhör med både de egna och av åklagaren åberopade vittnena.³⁷

2.2.5 Kontradiktionsprincipen

Kontradiktionsprincipen innebär att parter i ett mål ska få ta del av varandras bevisning, grunder och yrkanden och ges en möjlighet att bemöta och yttra sig över dessa. En tilltalad har rätt att ifrågasätta beviskraften i åberopad bevisning och dessutom lägga fram egen bevisning i rätten. Principen är inte lagfäst i ett eget lagrum i svensk rätt men kommer till uttryck i flera paragrafer i rättegångsbalken. Som redan nämnts (2.2.4) utgör principen en del av art. 6 EKMR.³⁸

HD har i NJA 1998 s. 204 behandlat kontradiktionsprincipen i förhållande till anonymt inlämnad bevisning. I målet var S. åtalad för mordbrand och en anonymt inlämnad kopia av en videoinspelning var åberopad som bevisning. Hovrätten beaktade inte videoinspelningen som bevisning då de menade att kontradiktionsprincipen påkallade största försiktighet eftersom försvaret inte kunde ställa frågor om hur inspelningen hade skett. HD förtydligade att åberopandet av videoinspelningen som bevis inte stod i strid mot art. 6 EKMR.

³⁷ Ekelöf (2009) s. 33; Danelius (2015) s. 260 f.

³⁸ Ekelöf (2009) s. 30 f.

Bevisets tillkomst kunde däremot påverka vilka slutsatser som kan dras av beviset. I det aktuella fallet utgjorde informationsbristen rörande videoinspelningens tillkomst och avsaknaden av övrig utredning skälen till att åtalet ogillades. Bevisvärdet var troligtvis obefintligt eller väldigt lågt.³⁹

Av art. 6.3 d) EKMR framgår att varje person som är anklagad för ett brott har rätt att ställa frågor till vittnen för att ifrågasätta utsagans trovärdighet.⁴⁰ Detta blir problematiskt vid användning av anonyma vittnen. Hur ska man ifrågasätta någons förutfattade meningar och trovärdighet om man inte vet vem personen är? Hur Europadomstolen har behandlat frågan redovisas nedan i kapitel 5.

³⁹ SOU 2017:98 s. 228.

⁴⁰ Danelius (2015) s. 277, 287; Ekelöf (2009) s. 30 f.

3 Behov av anonymitet?

Både våldsanvändning hos kriminella och gängkriminaliteten har ökat de senaste åren och många fall förblir ouppklarade.⁴¹ I Göteborg har endast fem av 36 gängrelaterade mord klarats upp under de senaste sju åren.⁴² Frågan är hur många av dessa fall som skulle klaras upp med tillämpning av anonyma vittnen. Hur stor problematiken är med vittnen som hotas och därefter inte vittnar är svår att avgöra.

3.1 Övergrepp i rättssak

Att genom våld eller hot om våld försöka påverka en person att inte vittna eller att ändra sitt vittnesmål är brottsligt. Ett sådant agerande kan straffas med fyra års fängelse och i grova fall ända upp till åtta år, 17 kap. 10 § BrB.

Flertalet motioner har lyft problematiken med att vittnen hotas för att tystas ner.⁴³ I en utredning från 1998 konstaterades att hot mot vittnen främst drabbade personer med någon relation till den tilltalade och att antalet hot hade ökat marginellt sedan tidigare.⁴⁴ Att hot förekommer bekräftades 2004 och dessutom att det emellanåt resulterat i att bevispersoner inte vågat lämna uppgifter. Det konstaterades även att de allvarligaste hoten i första hand uppstår vid utredningar om grov och organiserad brottslighet.⁴⁵ En förklaring kan vara att personer inom organiserad brottslighet har lite att förlora när de använder sig av påtryckningar och mycket att vinna genom att slippa bli upptäckta.

⁴¹ Nuc 2018-2019 s. 11; Brå 2016:12 s. 127; Johansson, Aftonbladet, 2018-01-10.

⁴² Lavén, SvD, 2018-12-18.

⁴³ Mot. 2000/01:Ju921, p. 7.4; Mot. 2000/01:Ju6; Mot. 2001/02:Ju237, Avsnitt 12; Mot. 2010/11:Ju263; Mot. 2012/13:Ju294.

⁴⁴ SOU 1998:40 s. 318–320.

⁴⁵ SOU 2004:1 s. 115 f.

Detta då personer i organiserad brottslighet ofta riskerar långa fängelsestraff för grova brott och att fängelsestraffen inte påverkas speciellt mycket av brottet övergrepp i rättssak.⁴⁶

Statistik visar att lagföringen av personer som begått brottet övergrepp i rättssak steg från 394 fall (1996) till 758 (2006). Även anmälningar av brottet har stigit under 2000-talet. De påtryckningar som fått effekt hos vittnen syns inte i statistiken och denna aspekt bör beaktas,⁴⁷ det är av förståeliga skäl svårt att veta hur stort mörkertalet är. Från 2010 har antalet lagförda personer för brottet minskat gradvis från 769 till 452 personer år 2017.⁴⁸

3.2 Uppfattad och reell risk

Brå:s rapport från 2008 visar att våld är den minst vanliga formen av otillåten påverkan och att få vittnen (eller målsäganden) utsätts för detta. Observera att begreppet ”otillåten påverkan” omfattar mer än vad som är kriminaliserat i brottet övergrepp i rättssak.⁴⁹ Det är ovanligt att vittnen generellt utsätts för påtryckningar, det är främst brottsoffer som drabbas. Bara i sällsynta fall har vittnets anhöriga påverkats direkt av otillåten påverkan. Ofta är rädslan större än risken för att utsättas för våld då gärningspersoner sällan förverkligar de hot som de utsätter vittnen för. Enligt Brå är det främsta problemet att personer av rädsla för eventuella påtryckningar avstår från att medverka i utredningar och inte att personer som utsätts för konkreta påtryckningar slutar medverka i utredningar.⁵⁰

⁴⁶ Brå 2008:8 s. 114 f.

⁴⁷ Brå 2008:8, s. 22.

⁴⁸ Brå, <www.bra.se/statistik/kriminalstatistik/personer-lagforda-for-brott.html> besökt 2019-05-14.

⁴⁹ Brå 2008:8, s. 7.

⁵⁰ Brå 2008:8 s. 8, 116 f.

Domstolsverket ansåg 2014 att Brå:s rapport från 2008 fortfarande var aktuell⁵¹ men det ska påminnas om att rapporten publicerades för 11 år sedan och aktualiteten idag kan ifrågasättas.

I en rapport från 2018 fick personer från två olika särskilt utsatta områden⁵² svara på frågor om olika hypotetiska situationer.⁵³ Där framkom att 625 personer av 1125 (55 %) tillfrågade skulle vittna i rättegång om de bevitnade ett personrån. De som angav att de inte önskade vittna menade att orsaken var rädsla för repressalier från kriminella och att rättsväsendet inte kan skydda vittnen. I flera intervjuer efterlystes en möjlighet att anonymt avge vittnesmål.⁵⁴ Andelen villiga att vittna i särskilt utsatta områden kan med viss försiktighet jämföras med Sveriges del i European Social Survey 2010. I undersökningen angav 1179 av de 1497 (78,7 %) slumpmässigt tillfrågade att de skulle vittna i motsvarande situation.⁵⁵

⁵¹ Domstolsverkets rapportserie 2014:1 s. 18 f.

⁵² För definitionen *särskilt utsatta områden* se Brå rapport 2018:6 s. 14–15.

⁵³ Brå 2018:6 s. 19, 62 f.

⁵⁴ Brå 2018:6 s. 66–68, 73.

⁵⁵ Brå 2018:6 s. 63–65; <https://snd.gu.se/sv/catalogue/file/4309> s. 5, 129.

4 Rättsskydd och rättssäkerhet

Rättsskydd innebär att rättsordningen har en beskyddande roll över den enskilda individen. Individen ska skyddas från bl.a. andra människor som utgör fara för individens liv, hälsa och egendom. Skyddet tillförsäkras av staten och gäller förhållandet mellan olika individer. Rättssäkerhet är enligt Nils Jareborg, professor emeritus i straffrätt, ett rimligt rättsskydd mot statens legala maktutövning.⁵⁶ Hög förutsebarhet i statens maktutövning anses vara ett tecken på rättssäkerhet.⁵⁷ Åke Frändberg, professor emeritus i allmän rättslära, har satt upp tre krav för att rättssäkerhet ska föreligga: att det föreligger tydliga och adekvata rättsregler, att dessa regler är publicerade, lättillgängliga och slutligen att myndigheter och domstolar följer reglerna - vilket skapar förutsebarhet.⁵⁸ Frändberg menar att rättssäkerhet i vissa fall används för att beskriva ett fredligt samhällsliv, att rättsordningen ska tillgodose tryggheten till liv och egendom. I andra sammanhang, precis som Jareborg, individens skydd mot staten. Det uppstår problem när begreppet rättssäkerhet används för att legitimera en åtgärd till förmån för ett fredligt samhällsliv, på bekostnad av individens rättsskydd mot staten.⁵⁹

⁵⁶ Jareborg s. 80 f.

⁵⁷ Frändberg, *JT 2000/2001*, s. 274 f.; Peczenik s. 51, 89 f.; Jareborg s. 81–83.

⁵⁸ Frändberg, *JT 2000/2001*, s. 274 f.

⁵⁹ Frändberg, *JT 2000/2001*, s. 269–271.

5 Praxis från Europadomstolen

Europadomstolen har behandlat frågan om anonyma vittnen i flera fall och i vilken mån de bryter mot art. 6 EKMR – rätten till en rättvis rättegång.

Två av dessa fall presenteras utförligare nedan.

5.1 Kostovski v. The Netherlands (1989)

Kostovski⁶⁰ hade blivit anklagad och fälld för väpnat rån och Europadomstolen konstaterade att två anonyma vittnesmål hade använts och legat till grund för de fällande domarna.⁶¹ Kostovskis advokat ställde 14 frågor skriftligt till vittnena varav 2 stycken besvarades, i rättegången gavs försvaret ingen möjlighet alls att förhöra vittnena. I rättegången användes de officiella rapporterna som domare och polisen hade upprättat från vittnesförhör med vittnena som bevis.⁶² Europadomstolen framhävde bristerna i förfarandet, att försvaret inte närvarat vid förhören och därmed inte heller fått förhöra vittnena. Brott mot art. 6.1 och art. 6.3 d) EKMR förelåg.⁶³

⁶⁰ Kostovski v. The Netherlands, no 11454/85, 20th of November 1989.

⁶¹ Paragraph 11, 13, 18–19, 44.

⁶² Paragraph 16, 18.

⁶³ Paragraph 44–45.

5.2 Doorson v. The Netherlands (1996)⁶⁴

Fallet rörde en person som misstänktes för narkotikabrott och som pekats ut av anonyma vittnen. Vittnena lämnade vittnesmål endast under löfte om att förbli anonyma då dessa var rädda för repressalier.⁶⁵ Europadomstolen uttryckte att art. 6 i EKMR inte framställer något direkt krav på att beakta vittnens allmänna intressen men att situationer kan uppstå där vittnens liv, frihet och personliga säkerhet riskeras vid lämnande av vittnesmål. Dessa rättigheter skyddas av EKMR och bör påverka konventionsstaternas utformning av straffprocesser för att vittnen tillförsäkras sina rättigheter. Därför menade Europadomstolen att principen om rättvis rättegång måste i dessa mål inbegripa en avvägning mellan å ena sidan försvarets intresse och å andra sidan vittnen och målsägandens intressen. Europadomstolen uttryckte också att anonyma vittnesmål är problematiskt att använda för en fällande dom men att det inte under alla omständigheter bryter mot konventionen.⁶⁶ En dom får dock inte ensamt eller till avgörande del grundas på anonyma påståenden. Rätten konstaterade att brott mot art. 6 inte förelåg då de anonyma vittnena inte utgjort avgörande bevisning för en fällande dom.⁶⁷ Dessutom hade vittnena en legitim grund för att förbli anonyma och försvaret hade haft möjlighet att ställa frågor till vittnena (utan att veta deras identitet).⁶⁸

⁶⁴ Doorson v. The Netherlands, no. 20524/92, 26th of March 1996.

⁶⁵ Paragraph 8–10.

⁶⁶ Paragraph 69–70.

⁶⁷ Paragraph 76, 83.

⁶⁸ Paragraph 71, 73.

5.3 Efterföljande praxis

Efterföljande praxis från Europadomstolen bekräftar vikten av att vittnen måste ha legitim anledning för att förbli anonyma. Även att försvaret ges möjlighet att ställa frågor till vittnen och att de anonyma vittnesutsagorna inte ensamma eller till avgörande del ligger till grund för en fällande dom.⁶⁹ Matningsdal menar att uttrycket ”avgörande del” har likheter med ett dragspel och kan omfatta bevisning med både liten och stor betydelse i förhållande till övrig bevisning i målet. Ekelöf frågar sig om även bevisning med lågt bevisvärde, sammanvägt med annan bevisning, kan utgöra ”avgörande del”. Heuman menade angående vittnesattester, redan 1993, att dåtidens praxis från Europadomstolens inte ska tolkas på detta vis. Kriteriet innebär enligt honom ett förbud mot vittnesattester som utgör den väsentliga eller huvudsakliga bevisningen.⁷⁰ Jag anser att Heumans åsikt är relevant även för anonyma vittnen då den tilltalades möjlighet att ifrågasätta beviskraften i bevisning i båda fallen är begränsade.

5.4 Europarådets rekommendation

Av intresse utöver Europadomstolens praxis är att Europarådets rekommendationer rörande hot mot vittnen och rätten till försvar. Rekommendationen anger att anonyma vittnen kan vara en exceptionell åtgärd mot organiserad brottslighet. Endast om allvarligt hot mot vittnets frihet eller liv föreligger, vittnet framträder som trovärdigt och beviset troligtvis kan vara signifikativt får en behörig rättslig myndighet godkänna användande av anonymitet. En dom får inte ”solely or to a decisive extent” grundas på anonyma vittnesmål.⁷¹

⁶⁹ Danelius (2015) s. 286–289; Dijk m.fl. (2018) s. 645–651.

⁷⁰ Matningsdal (2007) s. 185; Ekelöf (2009) s. 31–32; Heumann, JT 1993/94, s. 202–209.

⁷¹ Council of Europe, *Recommendation No. R(97)13*, paragraph 10–11, 13, 37, 63–79.

6 Norge

Precis som i Sverige har Norge en allmän vittnesplikt och vissa i lag undantag från denna. Släktingar, sambor och personer som genom sitt yrke och lag har tystnadsplikt är undantagna från vittnesplikten. I Norge finns även motsvarande brott till det svenska mened. Bevisomedelbarhetsprincipen och regler motsvarande rättegångsbalken om vittnesattester tillämpas i Norge.⁷² Anonyma vittnesmål var förbjudet i Norge fram till år 2001 då ändringar i lov om rettergangsmåten i straffesaker av 22. Mai 1981 nr. 25 (Strpl) från 2000 började gälla.⁷³

6.1 Utredning

Justusdepartementet ansåg att vittnen i högre grad blev utsatta för repressalier och att det innebar ett hot mot rättsamfundet. Att bekämpa kriminella från att inta en ställning där de själva genom hot kunde påverka utgången av rättegången var ett centralt argument från departementets sida.⁷⁴ Problematiken med kontradiktionsprincipen diskuterades och departementet konstaterade att kontradiktionen skulle bli begränsad. De framförde att tilltalade personer vanligtvis inte känner tillfällighetsvittnen och att anonymitet i dessa fall inte påverkar den tilltalades möjligheter att försvara sig. Tillfällighetsvittnen och i vissa fall polisvittnen var de grupper av vittnen som främst omfattades av departementets förslag om anonyma vittnen.⁷⁵

⁷² 108–109, 122, 297 §§ Strpl; 163 § Straffeloven; Fredriksen (2013) s. 257 f. 260 f.

⁷³ Matningsdal (2007) s. 171.

⁷⁴ Ot.prp.nr.40 (1999–2000) s. 12 f.

⁷⁵ Ot.prp.nr 40 Avsnitt 5.5.2.1, 5.5.3.2, 5.5.3.3.

Flera instanser förhöll sig skeptiska. Norges motsvarighet till advokatsamfundet invände att ett införande av anonyma vittnen samtidigt krävde införande av bestämmelser som förklarar att bevisvärdet från anonyma vittnen normalt ska anses lågt. Norsk forening for kriminalreform (KROM) frågade sig vem som ska värna om rättssäkerheten om inte rättsväsendet gör det. De ställde sig även frågande till om effektivitet och bättre uppklärningsprocent i allvarliga brott väger upp för den inskränkning som systemet innebär för den tilltalade.⁷⁶ Justusdepartementet angav att bevisvärderingsfrågan skulle lösas genom principen om fri bevisvärdering. KROM:s invändningar bemöttes med argumentet att det ligger i rättsstatens värderingar att agera mot allvarliga brott. Departementet ansåg att ett system med anonyma vittnen skulle stärka rättsstaten. Risken att förtroendet minskar för rättsstaten är större om inte rättsväsendet ges möjlighet att bekämpa grova brott.⁷⁷ Vidare anförde departementet att farhågorna med systemet inte var så stora att förslaget med anonyma vittnen skulle vara oförsvarligt i förhållandet till betydelsen systemet skulle ha i allvarliga brottmål.⁷⁸

6.2 Reglering

De aktuella reglerna återfinns i 130a § och 234a § Strpl. 234a § Strpl kan tillämpas under förutsättningen att kraven i 130a § Strpl är uppfyllda. Tillgången till anonyma vittnesmål är starkt begränsad. Nedan redogörs för hur Norges regelverk är utformat för att följa Europarådets rekommendationer och hålla sig inom de ramar som Europadomstolens praxis har satt upp.⁷⁹

⁷⁶ Ot.prp.nr.40 Avsnitt 5.5.3.2.

⁷⁷ Ot.prp.nr.40 Avsnitt 5.5.3.3, 5.5.4.1.

⁷⁸ Ot.prp.nr.40 Avsnitt 5.5.4.

⁷⁹ Recommendation No. R(97)13.

130 a § Strpl uppställer ett antal krav för att anonyma vittnen ska få användas och den första begränsningen gäller vid vilka brott systemet kan användas. För att klara upp allvarliga brott som t.ex. mord, våldtäkt, grovt narkotikabrott och rån får anonyma vittnen användas. Detta under förutsättning att det finns fara för allvarligt brott som kränker vittnets eller någon närstående till vittnets hälsa, liv eller frihet. Några exempel på allvarliga brott mot vittnet är mordbrand, frihetsberövande eller mord. Det ska göras en totalvärdering och det krävs objektiva grunder för att en fara föreligger.⁸⁰ Beslutet om användning av anonyma vittnen fattas av rätten efter förfrågan av statsadvokaten men endast om det är ”strengt nødvendig og det ikke medfører vesentlige betenkeligheter av hänsyn til den siktedes forsvar”, 130 a § Strpl. Detta innebär att andra skyddsåtgärder som fungerar lika väl ska användas framför anonymt vittnesmål. En bedömning av den tilltalades behov och betydelsen av att veta vittnets identitet ska göras. Bedömning avser hur mycket av kontradiktionsprincipen som begränsas för den tilltalade med den eventuella tillämpningen av anonyma vittnen. När tilltalad och vittne känner till varandra sedan tidigare, t.ex. personer inom samma kriminella gäng, ökar risken för att vittnet har egna motiv för att vittna som inte upptäcks av myndigheter. Dessa personer bör inte ges anonymitet då detta innebär ”betenkeligheter” för försvaret.⁸¹

Anonyma vittnen förblir inte anonyma för domare, lagrettemedlemmar (t.ex. meddommere motsvarande Sveriges nämndemän), åklagare och andra företrädare för påtalemyndigheten (åklagarmyndigheten) eller försvararen. Flera remissinstanser däribland försvarergruppen av 1977 och riksadvokaten uttryckte att försvararen borde ges en rätt att neka upplysning om vittnets identitet, bl.a. av hänsyn till klienten. Invändningarna beaktades och försvarare kan enligt lagtexten avsäga sig informationen om vittnets identitet.⁸²

⁸⁰ Straffeprocessloven 130 a §; Fredriksen (2013) s. 268; Matningsdal (2007) s. 176–183; Ot.prp.nr.40 (1999–2000) avsnitt 12.4. -til § 130 a.

⁸¹ Matningsdal (2007) s. 183–185; Ot.prp.nr.40, Avsnitt 12.4. -til § 130 a.

⁸² Matningsdal (2007) s. 189–192; Ot.prp.nr.40 (1999–2000) Avsnitt 5.5.7.2.

Detta då 130a § Strpl innehåller en tystnadsplikt för de personer som tagit del av det anonyma vittnets identitetsuppgifter. Detta gäller även för försvarare i förhållande till sin klient.⁸³

Om beslut om anonymitet fattas kan anonymiseringen ske i olika former och utsträckning. Uppgifter, förutom namn, som kan avslöja vittnets identitet kan och bör normalt exkluderas vid upplysningen om vittnet. Tekniska eller fysiska åtgärder kan användas för att identifikation inte ska ske rent fysiskt. Skärmar i rättssalen som döljer vittnet kan användas eller så kan den tilltalade placeras i ett närliggande rum med ljudöverföring när vittnet avger vittnesmål. Förvrängd ljudöverföring kan användas för att vittnet inte ska kunna identifieras genom röstigenkänning.⁸⁴

6.3 Resultat

Det har inte utvecklats mycket praxis rörande anonyma vittnen i Norge. De finns enstaka fall där polisvittnen givits anonymitet och ett fall rörande ett tillfällighetsvittne. Försvarare väljer oftast att inte få veta vittnets identitet för att undvika att hamna i trångmål i förhållande till sin klient.⁸⁵ Justusdepartementet menade att en efterkontroll av systemet skulle genomföras. I en statlig utredning 2009 konstaterades dessvärre att inga åtgärder hade vidtagits för att samla in statistik rörande användningen av systemet. Utredningen noterade att inga rapporter inkommit om överanvändning av systemet. Tre tingsrätter ombads att anmäla om de under 2008–2009 beslutade om ”anonym vitneførsel”. Inga anmälningar inkom till utredningen. Utredningen menar att avsaknaden av beslut från tingsrätterna tillsammans med att inga rapporter inkommit rörande överanvändning indikerade det motsatta, att systemet inte hade överanvänts.⁸⁶

⁸³ Bjerke, Keiserud och Sæther (2011) s. 511 f.

⁸⁴ Matningsdal (2007) s. 186–189; Ot.prp.nr.40 (1999–2000) Avsnitt 5.5.7.1.

⁸⁵ LE 2016-118171; TOSLO-2017-71520-1; Neckham, Göteborgs-Posten, 2019-02-24

⁸⁶ NOU 2009:15 s. 327 f.

7 Debatten i Sverige

Under de senare åren har förslagen om anonyma vittnen ökat i Sverige.⁸⁷ Enligt en undersökning av SVT från 2012 var 176 av 504 tillfrågade åklagare positivt inställda till anonyma vittnesmål.⁸⁸ Motsvarande siffror hos domare var endast 51 av 340, hos advokater och målsägandebiträden 28 av 302.⁸⁹

Försvarsadvokater som är kritiska mot anonyma vittnesmål har som främsta anledning nämnt att kontrollfunktionen att korsförhöra vittnet, dennes trovärdighet och uppgifternas tillförlitlighet omöjliggörs genom anonyma vittnesmål.⁹⁰ Håkan Lavén, tidigare hovrättslagman i Göta hovrätt, anser att anonyma vittnen bör utredas. Han menar att behovet av anonyma vittnen har förändrats i takt med att kriminaliteten ökat. Tystnadskultur i utanförskapsområden är en stor del av problematiken då personer där inte vågar vittna.⁹¹ Riksåklagaren Petra Lundh förespråkar inte men kan tänka sig en utredning av anonyma vittnen för att få personer att vittna.⁹²

⁸⁷ Mot. 2012/13:Ju294; Mot. 2013/14:Ju371; Mot. 2014/15:1904; Mot- 2014/15:2535; Mot. 2016/17:1538; Mot. 2017/18:884; Mot. 2017/18:1235; Mot. 2017/18:3576; Mot. 2018/19:2642; Mot. 2018/19:2871.

⁸⁸ <https://www.svtstatic.se/image-cms/svtse/1339515911/svts/article130420.svt/BINARY/Åklagare%20slutresultat.pdf> (Besökt 2/5-2019); se även Jansson, SVT Nyheter, 2012-06-12.

⁸⁹ <https://www.svtstatic.se/image-cms/svtse/1339515934/svts/article130422.svt/BINARY/Advokater%20och%20målsägande%20biträden%20slutresultat.pdf> (Besökt 2/5-2019-05-07)

<https://www.svtstatic.se/image-cms/svtse/1339515891/svts/article130421.svt/BINARY/Domare%20slutresultat.pdf> (Besökt 2019-05-07).

⁹⁰ Hurtig m.fl. Aftonbladet, 2019-01-17.

⁹¹ Studio ett, Sveriges Radio, 2019-01-23.

⁹² Haglund, Norrköpings Tidningar, 2019-01-15.

Generalsekreteraren för Sveriges advokatsamfund Anne Ramberg har uttryckt stark kritik mot anonyma vittnesmål, bl.a. att EKMR är en minimilagstiftning. System där domstolen men inte försvaret får vetskap om vittnets identitet, ställer hon sig ytterst kritisk till och anser att principerna om rättvis rättegång och ”equality of arms” påverkas negativt. Hon vill inte frångå de grundläggande principerna och menar att:

”En rättsstat kännetecknas av att den enskilde åtnjuter skydd mot statens maktutövning och det bygger på att man har en rättvis rättegång och att man har ”equality of arms” alltså att det inte är en obalans mellan parterna i brottmålsprocessen”.

Ramberg menar att beviskraften i anonyma vittnesmål starkt kan ifrågasättas. Hon resonerar att även om vittnesmålet bara utgör en del av bevisningen mot en person kommer vittnesmålet vara den bevisning som fäller personen.⁹³

Justitieutskottet menade i sitt betänkande från 2019 att det finns ett behov av att utreda om anonyma vittnen kan användas i Sverige i specifika brottmåltypen rörande allvarlig brottslighet. Tillfällighetsvittnen var återigen den aktuella gruppen för anonymitet.⁹⁴

Under riksdagsdebatt den 3 april 2019 lyftes återigen rättssäkerheten som ett argument mot anonymitet för vittnen. En åsikt var att rättssäkerheten ställer som krav att den tilltalade kan få ifrågasätta vittnet och att anonyma vittnen inte är rätt åtgärd för att skydda vittnen. För anonyma vittnesmål argumenterades att dessa vittnesmål skulle vara effektiva i kampen mot organiserad brottslighet. Norge lyftes fram som ett exempel på en rättssäker stat som infört ett system med anonymitet för vittnen.

⁹³ Studio ett, Sveriges Radio, 2019-01-23.

⁹⁴ Bet. 2018/19:JuU12, s. 66 f.

Europadomstolens praxis nämndes för att påvisa att problemet med rättsosäkerheten inte är så stort. För att återskapa tilltron till rättsväsendets förmåga att hantera organiserad brottslighet tillades att politiker och samhället i stort måste agera och att anonyma vittnen är bättre än tysta eller inga vittnen alls.⁹⁵

I omröstningen samma dag beslutade riksdagen att regeringen bör utreda möjligheterna till ett system med anonyma vittnen. Det kan noteras att förslaget röstades igenom med 160 röster mot 157.⁹⁶

⁹⁵ https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/arende/betankande/processrattsliga-fragor_H601JuU12 (besökt 26/4–2019).

⁹⁶ https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/arende/betankande/processrattsliga-fragor_H601JuU12 (besökt 26/4–2019).

8 Analys

I Sverige råder allmän vittnesplikt och anonyma vittnesmål är inte tillåtna enligt rättegångsbalken. Kontradiktionsprincipen, ”Equality of arms”, principen om fri bevisvärdering och fri bevisföring är centrala för den tilltalade, vittnet och vittnesmålet i brottmålsprocessen.

Antalet lagförda personer för brottet övergrepp i rättssak har minskat i Sverige sedan 2010, orsaken till nedgången har uppsatsen inte kunnat utreda. Det är möjligt att hoten minskar men också att hoten har fått större effekt vilket sannolikt också leder till färre domar i statistiken. Mörkertalet är omöjligt att veta. I ett idealsamhälle vågar alla vittna men det är inte sanningen idag. Möjligheten att lämna anonyma vittnesmål föreslås från politiskt håll och efterfrågas av personer i särskilt utsatta områden. Brå:s rapport från 2018 visar att rädslan för repressalier från kriminella är utbredd och endast 55 % av de tillfrågade personerna var villiga att vittna i rättegång efter att bevittnat ett personrån. Således finns ett ökat behov av förändringar för att få personer att våga lämna sina vittnesmål. Det är emellertid troligt att rädslan för repressalier efter att avgett vittnesmål fortfarande är större än vad den reella risken är för att faktiskt utsättas för våld. Åtgärder som upplyser samhället och kanske främst boende i särskilt utsatta områden på förhållandet, skulle kunna bidra till att ändra inställningen till att vittna. Detta utan att inskränka grundläggande rättigheter för den tilltalade.

Heuman har framfört att allvarliga hot kan utgöra giltiga skäl till att inte vittna. Ekelöf och Fitger anför att proportionalitetsprincipen kan tillämpas⁹⁷ vilket också kan tala för att vittnen under allvarliga hot inte ska påtvingas tvångsmedel för att avge vittnesmål. Avsaknad av praxis skapar osäkerhet runt hur den allmänna vittnesplikten appliceras på vittnen som är utsatta för allvarliga hot. En kompromiss för att med säkerhet inkludera och få hotade personer att vittna skulle kunna vara ett system med anonyma vittnen.

⁹⁷ Avsnitt 2.2.3.

Det går att konstatera att EKMR och Europadomstolen inte ställer några absoluta hinder för Sverige att införa ett system med anonyma vittnen. Däremot krävs lagändringar och ett antal processuella principer blir påverkade, allra tydligast kontradiktionsprincipen som den norska utredningen konstaterade alltid blir begränsad.

Europadomstolens praxis och Europarådets rekommendationer påpekar att ett anonymt vittnesmål inte ensamt eller till ”avgörande del” får ligga till grund för en fällande dom. Svensk praxis visar att beviskraften är låg i ett icke anonymt utpekande.⁹⁸ Beroende på försvarets möjlighet att ifrågasätta ett anonymt vittne om dennes position för observationen och övriga fysiska förutsättningar, som praxis⁹⁹ visat vara av betydelse, kommer utpekandets bevisvärde variera. Bevisvärdet i ett anonymt tillfällighetsvittnes utpekande kommer sannolikt vara ännu lägre än ett ”vanligt” utpekande. Följaktligen krävs en stor mängd annan bevisning för en fällande dom. Ur denna synvinkel utgör inte utpekandet ”avgörande del” bevisning och överensstämmer med vad Heuman anfört om kriteriet. Bevisvärderingen av anonyma vittnesmål utgör inte ett hinder för utformandet av ett rättssäkert system enligt mig.

Vad gäller rättssäkerhet menar jag, och av vad som framgår från Ramberg, att de parter som argumenterar emot anonyma vittnesmål syftar enbart på individens rättssäkerhet i förhållande mot staten. Frändbergs problematisering av begreppet rättssäkerhet kan appliceras i frågan om anonyma vittnen.¹⁰⁰ De argument som inte rör effektivitet kan eventuellt legitimeras av begreppet rättssäkerhet utifrån rättsordningens skyldighet att upprätthålla vittnens rätt till liv och egendom. Staten bör enligt detta tankesätt inte tillhandahålla lagar, såsom den allmänna vittnesplikten, som ålägger vittnet en skyldighet som vid utförandet innebär fara för liv och egendom.

⁹⁸ Avsnitt 2.1.5.

⁹⁹ Avsnitt 2.2.3.

¹⁰⁰ Kapitel 4.

Anonyma vittnen skulle vara statens lösning på det hot mot liv och egendom som den allmänna vittnesplikten indirekt utgör då vittnen hotas. Staten skulle vid införande av anonyma vittnen återigen upprätthålla lagar som inte innebär fara för liv och egendom och därmed enligt resonemanget upprätthålla rättssäkerheten. Jag anser dock att problemet grundar sig i att rättsordningen inte lyckats uppfylla rättsskyddet emellan individer eftersom allvarliga hot riktas mot vittnen. Rättsskyddet rör relationen mellan individer medan rättssäkerheten rör relationen mellan staten och individen. Några argument från riksdagsdebatten och Norges Justusdepartement för att införa anonyma vittnen är att det ligger i rättsstatens intresse att vidta åtgärder mot allvarlig brottslighet. Politiker och samhället i stort måste agera för att återskapa tilltron till rättsväsendets handlingsförmåga i förhållande till organiserad brottslighet. Dessa argument anser jag är till förmån för statens möjligheter att upprätthålla rättsskyddet snarare än rättssäkerheten.

Att den tilltalades rättssäkerhet, i form av rättsskydd mot statens maktutövning, ska bekosta reparationen av statens misslyckanden att uppfylla rättsskyddet emellan individer kan anses oskäligt. Dock är det till följd av den tilltalades agerande som vittnets rättsskydd inte finns och därför kanske rimligt att inskränka den tilltalades rättsskydd i förhållande till staten. Europadomstolen uttrycker att en avvägning mellan försvarets och vittnets rättigheter ska göras enligt art. 6 EKMR och att konventionen skyddar vittnenas rättigheter vilket bör påverka utformningen av staternas straffprocesser.¹⁰¹

Norge har publicerade lagar som efterlevs av rättsstaten och som möjliggör att vittna anonymt. Frågan är om reglerna är adekvata? Norges utredning konstaterar att kontradiktionsprincipen alltid blir begränsad. Detta trots lösningar med skärmar i rättssalen och förvräng ljudöverföring från närliggande rum som tillåter försvaret att i viss mån ifrågasätta det anonyma vittnet.

¹⁰¹ Avsnitt 5.2.

Även om försvararen i Norge kan få kunskap om vittnets identitet, vilket möjliggör mer effektiva motförhör, väljer de flesta bort informationen. Valet resulterar i att ytterligare en del av den tilltalades rätt till kontradiktion försvinner. Eftersom den tilltalade inte tillåts att fullt ut ifrågasätta de bevis som kan läggas till grund för en fällande dom minskar förutsebarheten. När förutsebarheten blir lägre är rättssäkerheten inte längre lika hög. Från jämförelsen med Norge blir slutsatsen att rättssäkerheten i Sverige idag inte kan bibehållas vid ett eventuellt införande av anonyma vittnen.

Praxis som utvecklats och övrig knapphändig rapportering antyder att systemet i Norge inte tillämpas ofta. Detta talar för att få situationer motsvarar de stränga förutsättningar som Norge ställt, för att i sin tur uppfylla kraven som Europadomstolens praxis och Europarådets rekommendationer uppställt, för att vittnen ska få ges anonymitet. I likhet med Norge bör stränga krav, vid ett eventuellt införande, ställas även i Sverige för att hålla sig inom dessa ramar. Det går inte att dra några säkra slutsatser om hur effektivt ett system med anonyma vittnen för tillfällighetsvittnen i Sverige skulle vara. Det är dock föga troligt att tillämpningen av anonyma vittnen vid mål rörande organiserad kriminalitet i Sverige skulle vara högre än i Norge. Anonyma vittnen är enligt mig inte lösningen på organiserad brottslighet.

Käll- och litteraturförteckning

Tryckta källor

Offentligt tryck
Sverige

Utredningsbetänkanden

SOU 2017:98 Tidiga förhör – nya bevisregler i brottmål

SOU 2013:17

SOU 2004:1 Ett nationellt program om personsäkerhet

SOU 1998:40 Brottsoffer Vad har gjorts? Vad bör göras?

SOU 1990:92 Våld och brottsoffer

SOU 1938:44 Processlagberedningens förslag till rättegångsbalk

Utskottsbetänkanden

Bet. 2018/19:JuU12 Processrättsliga frågor

Övrigt riksdagstryck

Mot. 2018/19:2871

Tomas Tobé m.fl. (M) – ”Åtgärder mot gängbrottsligheten”

Mot. 2018/19:2642

Ellen Juntti (M) – ”Anonyma vittnen”

Mot. 2017/18:3576

Jan Björklund m.fl. (L) – ”Stärk rättsväsendet – fler och synligare poliser”

Mot. 2017/18:1235

Margareta Cederfelt (M) – ”Skydd för vittnen”

Mot. 2017/18:884

Adam Martinen och Patrick Reslow (SD) – ”Åtgärder för kronvittnen och vittnesskydd”

Mot. 2016/17:1538	Andreas Carlson m.fl. (KD) – ”Brottsoffer”
Mot. 2015/16:2251	Mikael Oscarsson (KD) – ”Anonyma Vittnesmål”
Mot. 2014/15:2535	Kent Ekeroth och Adam Marttinen (SD) – ”DIKO-lagar”
Mot. 2014/15:1904	Göran Hägglund m.fl. (KD) – ”Rättspolitik för trygghet och tillit”
Mot. 2013/14:Ju371	Mikael Oscarsson (KD) – ”Anonyma vittnesmål”
Mot. 2012/13:Ju294	Hillevi Larsson (S) – ”Övergrepp i rättssak”
Mot. 2008/09:Ju363	Ingemar Vänerlov (KD) – ”Sekretessbelagd identitet vid vittnesmål i domstol”
Mot. 2001/02:Ju237	Agne Hansson (C) m.fl. – ”Rättstrygghet ger livskvalitet”
Mot. 2000/01:Ju921	Lennart Daléus (C) m.fl. – ”Rättstrygghet”
Mot. 2000/01:Ju6	Gunnel Wallin (C) m.fl. – ”Med anledning av skr. 2000/01:62 Brott kan förebyggas! Utveckling av det brottsförebyggande arbetet”

Norge

NOU 2009:15	Skjult informasjon – åpen kontroll- Metodekontrollutvalgets evaluering av lovgivningen om politiets bruk av skjulte tvangsmidler og behandling av informasjon i straffesaker.
NOU 1997:15	Etterforskningsmetoder for bekjempelse av kriminalitet – Delinnstilling II
Ot.prp.nr.40 (1999–2000)	Om lov om endringer i straffeloven og straffeprosessloven mv. (tiltak

for å beskytte aktørene i
straffesaker mot trusler og
repressalier mv.

Källor från EU

Council of Europe. Committee of Ministers, *Intimidation of witnesses and the rights of the defence: Recommendation No. R(97)13, adopted by the Committee of Ministers of the Council of Europe on 10 September 1997, and explanatory memorandum*, Council of Europe Publ., Strasbourg, 1998

Litteratur

Bjerke, Hans Kristian, Keiserud, Erik & Sæther, Knut Erik (red.), *Straffeprosessloven: lov av 22. mai 1981 nr. 25 om rettergangsmåten i straffesaker med senere endringer med kommentarer : Bind 1*, 4. utg., Universitetsforl., Oslo, 2011

Dahlman, Christian, *Beviskraft: metod för bevisvärdering i brottmål*, Upplaga 1, Norstedts juridik, Stockholm, 2018

Danelius, Hans, *Mänskliga rättigheter i europeisk praxis: en kommentar till Europakonventionen om de mänskliga rättigheterna*, 5., [uppdaterade] uppl., Norstedts juridik, Stockholm, 2015

Diesen, Christian, *Bevis 10 Bevisprövning i brottmål*, 2. [rev. och utök.] uppl., Norstedts juridik, Stockholm, 2015

Dijk, Pieter van, Hoof, Fried van, Rijn, Arjen van & Zwaak, Leo (red.), *Theory and practice of the European Convention on human rights*, Fifth edition, Intersentia, Cambridge, 2018

Ekelöf, Per Olof, Edelstam, Henrik & Heuman, Lars, *Rättegång H. 4, 7.*, omarb. och rev. uppl., Norstedt, Stockholm, 2009

Fredriksen, Steinar, *Innføring i straffeprosess*, 3. utg., Gyldendal juridisk, Oslo, 2013

Frändberg, Åke, 'Om rättssäkerhet' *JT* 2000/01 s. 269–280

Heuman, Lars, 'innebär Europakonventionen att vittnesattester inte får åberopas i den utsträckning som rättegångsbalken förutsätter?' *JT* 1193/94 s. 202–209

Heuman, Lars, 'Absolut eller relativ vittnesplikt' *JT* 1994/95 s. 153–160

Jareborg, Nils, *Straffrättsideologiska fragment*, Iustus, Uppsala, 1992

Kleineman, Jan, 'Rättsdogmatisk metod', i: Nääv, Maria, Fredric, Zamboni, Mauro (red.), *Juridisk metodlära*, Andra upplagan, s. 21–46. Studentlitteratur, Lund, 2018

Matningsdal, Magnus, *Siktades rett til å eksaminere vitner: opplesning av politiforklaringer, anonyme vitner og dommeravhør av barn*, Fagbokforlaget, Bergen, 2007

Nordh, Roberth, *Bevisrätt A: allmänna bevisfrågor: om ansvaret för bevisning, vittne, syn, sakkunnig m.m.*, Andra upplagan, Iustus förlag, Uppsala, 2019

Peczenik, Aleksander, *Vad är rätt?: om demokrati, rättssäkerhet, etik och juridisk argumentation*, 1. uppl., Fritze, Stockholm, 1995

Sandgren, Claes, *Rättsvetenskap för uppsatsförfattare: ämne, material, metod och argumentation*, Fjärde upplagan, Norstedts Juridik, Stockholm, 2018

Wennergren, Bertil, 'Om vittnesplikten.' *SvJT* 1998 s. 40–44

Publikationer

Brottsförebyggande Rådet	<i>Relationen till rättsväsendet i socialt utsatta områden</i> , 2018:6
Brottsförebyggande Rådet	<i>Otillåten påverkan mot brottsoffer och vittnen</i> , 2008:8
Brottsförebyggande Rådet	<i>Kriminella nätverk och grupperingar, polisens bild av maktstrukturer och marknader</i> , 2016:12
Domstolsverket	<i>Rapportserie 2014:1 Säkerheten i domstol för målsägande och vittnen</i>

Övrigt:

Brå, Personer lagförda för brott,
<www.bra.se/statistik/kriminalstatistik/personer-lagforda-for-brott.html>
besökt 2019-05-14

ESS 5 – European Social Survey 2010, Sweden
<<https://snd.gu.se/sv/catalogue/file/4309>> besökt 2019-05-06

Fitger, Peter, Sörbom, Monika, Eriksson, Tobias, Hall, Per, Palmkvist, Ragnar, Renfors, Cecilia, Rättegångsbalken m.m. tredje avdelningen (18 december 2018, Zeteo), kommentar till 36 kap. 21 §, besökt 2019-05-07

Haglund, Anja, Norrköpings Tidningar, 2019-01-15,
<www.nt.se/nyheter/ra-anonyma-vittnen-kan-behovas-om5685575.aspx>
besökt 2019-05-07

Hurtig, Björn, Håkansson, Thomas, Hatami, Payam, Bjurenlind, Martin, Shamoun, Diana, Zeito, Abraham, Hartman, Samuel, González, Johansson, Melissa, Aftonbladet, publicerad 2019-01-17,
<www.aftonbladet.se/debatt/a/xRobQp/nej-sverige-ska-inte-ha-anonyma-vittnen> besökt 2019-05-07

Jansson, Kalle, ”En av tre åklagare vill ha anonyma vittnen”, SVT Nyheter, publicerad 2012-06-12,
<www.svt.se/nyheter/inrikes/var-tredje-aklagare-i-svt-s-undersokning-vill-ha-mojlighet-att-anvanda-anonyma-vittnen> besökt 2019-05-07

<www.svtstatic.se/image-cms/svtse/1339515911/svts/article130420.svt/BINARY/Åklagare%20slutresultat.pdf> besökt 2019-05-07

<www.svtstatic.se/image-cms/svtse/1339515934/svts/article130422.svt/BINARY/Advokater%20och%20målsägandebiträden%20slutresultat.pdf> besökt 2019-05-07

<www.svtstatic.se/image-cms/svtse/1339515891/svts/article130421.svt/BINARY/Domare%20slutresultat.pdf> besökt 2019-05-07

Johansson, Anders, ”Rikspolischefen: ”gängkriminaliteten äter resurser”, publicerad 2018-01-10
<www.aftonbladet.se/nyheter/samhalle/a/6nkPR8/rikspolischefen-gangkriminaliteten-ater-resurser?fbclid=IwAR3aoqN2CpyRu-oYXhCKW6fio0M2D-ysAn4srjsv1fxVsXLUAt95MtzC5ZA> besökt 2019-05-13

Lavén, Håkan, SvD, ”Polisen måste få släppa fram anonyma vittnen”, publicerad 2018-12-18, www.svd.se/polisen-maste-fa-slappa-fram-anonyma-vittnen besökt 2019-05-13

Nationella underättelsecentret, Nuc, inom den myndighetsgemensamma satsning mot den organiserade brottsligheten, ”Myndighetsgemensam lägesbild om organiserad brottslighet 2018–2019”,
<www.polisen.se/contentassets/0cba35e5ebae4571b0ced8d0849d1bed/lagesbild-myndighetsgemensam-slutlig.pdf> besökt 2019-05-14

Neckham, Erika, Göteborgs-Posten, ”Norge: Anonyma vittnen tillåtet – men ovanligt” publicerad 2019-02-24, www.gp.se/nyheter/sverige/norge-anonyma-vittnen-tillatet-men-ovanligt-1.13569172 besökt 2019-05-14

Studio ett, ”Ska det blir tillåtet att vittna anonymt?”, Sveriges Radio 2019-01-23,
<<https://sverigesradio.se/sida/artikel.aspx?programid=1637&artikel=7138383>> besökt 2019-05-08

Rättsfallsförteckning

Sverige

Högsta domstolen

NJA 1998 s. 204

Övriga domstolar

Svea hovrätts avgörande, 2016-02-19 i mål B 9552-15

Hovrätten över Skåne och Blekinge, RH 2007:24

Göta hovrätt, RH 2001:71

Hovrätten för Västra Sverige, RH 1987:33

Norge

Eidsivating Lagmannsrett, dom LE 2016-118171

Oslo tingrett, TOSLO-2017-71520-1

Europadomstolen

Doorson v. The Netherlands, no. 20524/92, 26th of March 1996.

Kostovski v. The Netherlands, no 11454/85, 20th of November 1989.